

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

ПЕТРО КРАЛЮК

КОРОЛІ РУСІ-УКРАЇНИ ТА НАША ДЕРЖАВА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»

Що ми знаємо про королів Русі-України?

Загалом небагато. Більшість принаймні відає, що князю Данилу Романовичу, якого часто називають Галицьким, римський папа надіслав корону. Відповідно, він був коронований. Така практика коронації існувала в часи Середньовіччя.

Але більшість не знає, що й до Данила Романовича, і після нього на руських (українських) землях існували королі, яких визнавали на Заході. Русь-Україна могла б перетворитися в одне з європейських королівств — як Франція, Англія, чи сусідні Чехія, Угорщина й Польща. Становлення ж королівств у середньовічні часи не було простою справою. Це потребувало і певної роботи очільників держави, і часу. Наприклад, у Чехії й Польщі далеко не всі правителі відразу стали королями. Королі в них почали з'являтися майже в той самий час, коли деякі можновладці Русі отримали королівський привілей. До того коронація того чи іншого правителя держави не означала, що його наступники теж матимуть королівський титул. Так що Русь-Україна не була тут винятком.

Однак перетворення її в королівство не відбулося — хоча така тенденція й існувала. На це були різні причини — політичні, військові, конфесійні, культурні. Однак протягом

Данило Романович
(1201—1264)

століття (з середини XIII до середини XIV ст.) на українських землях існував державний організм, який трактувався як королівство. Зараз його іменують кабінетним терміном «Галицько-Волинське князівство». Хоча таке іменування, яке з'явилося в XIX ст., спотворює реальність і має певне «політичне навантаження». Останнім часом для іменування цього утворення починають використовувати термін «Королівство Руське», що видається більш правильним. Навіть коли

ця держава припинила своє існування, все ж її «королівська традиція» зберігалася тривалий час — аж до початку XX ст.

Такої «королівської традиції» не було в росіян. Тому не дивно, що їхня історіографія, яка свідомо прив'язувала Україну до російської (власне, московської) «схеми історії», ігнорувала цю традицію. На жаль, під цей вплив потрапили й українські історики.

Але, певно, настав час згадати про нашу «королівську традицію», яка не лише відрізняє нас від росіян-московитів, але й пов'язує українців з Європою.

Русь і західноєвропейська політична традиція

Із середини IX ст. на просторах теренах Східної Європи починає формуватися така геополітична реальність, яка з часом отримала назву Русі¹, осердям якої були нинішні українські землі з центром у Києві. Її становлення й розвиток

¹ Автор не розглядає походження терміну Русь, його значення — з приводу цього тривають дискусії й існує література. Див. : Скляренко В. Г. Походження назви Русь. Мовознавство. 2011. № 3. С. 16-25; Шип Н. А. Дискусія про термін «Русь». Український історичний журнал. 2002. № 6. С. 92-107. Зазначимо лише, що цей термін у часи Київської Русі стосувався часто теренів нинішньої Центральної України, Київщини. Однак існувало «розширення» розуміння цього поняття й перенесення його на землі, де правили представники «Володимирового племені», нащадків князя Володимира Великого. З цього приводу Микола Котляр писав: «...перший серед літописів, що дійшли до наших днів: Повість временних літ, називає Руссю всю етнічну територію східних слов'ян. Ця тенденція простежується в інших літописних ізводах XII—XIII ст., зокрема Київському і Лаврентіївському (Суздальському). Протягом XII—XIII ст. вузьке (південноруське) поняття Руської землі видозмінювалося. З 1140-х років воно часом звужується, літописи ототожнюють його лише з Київською землею, протиставляючи її Чернігівській і Переяславській. Разом із тим, у джерелах і південно- і північноруського походження зберігається поняття «Руська земля» у найширшому його розумінні (Котляр М. Духовний світ літописання. Київ, 2011. С. 15). Термін Русь протягом Середньовіччя, ранньомодерної доби й навіть нового часу був етнонімом для населення України, а українці тривалий час (навіть в окремих регіонах до XX ст.) іменували себе русинами. Водночас поряд з терміном Русь функціонував термін Росія — грецька назва Русі. Проте він переважно використовувався книжниками в літературній сфері.

здійснювалося на шляху з «варяг у греки». Це була велика торгова й комунікаційна артерія, яка простягалася від багатої та могутньої Ромейської (Візантійської) імперії² до Балтійського моря, зокрема до скандинавських країн. Про становлення Русі багато йдеться в «Повісті минулих літ», звідки ми переважно черпаємо інформацію, описуючи історію східнослов'янських земель часів Середньовіччя.

У цьому літописному гранд-наративі, коли йдеться про правителів на цих землях, часто вживається для означення їхнього політичного статусу слово «князь».

Поширена думка, що цей термін має германське походження. Хоча є версія, ніби він прийшов до слов'ян від тюркських народів і є переінакшенням терміну «хан» чи «каган»³. До речі, іноді київських можновладців іменували каганами. Термін «князь» для означення правителів набув поширення у слов'янських, а також сусідніх з ними народів. Зокрема, це слово є в румунській, угорській, чуваській, осетинській, татарській, литовській, латиській та інших мовах.

У «Повісті минулих літ» зустрічаємо намагання перенести традиції руської державності, чи то княжіння, у глибину віків. У літописі, розповідаючи про заснування Києва, йдеться про князя Кия. Там, зокрема, говориться, що він «княжив у роду своєму»⁴.

² Візантія чи Візантійська імперія — кабінетні терміни, які створили західноєвропейські історики, намагаючись показати, що ця держава різнилася від Римської імперії. Щоправда, вона виникла в результаті розпаду останньої, а її правителі розглядали себе продовжувачами римських імперських традицій у плані політичному й культурному. Жителів цієї держави часто іменували ромеями, власне римлянами. Тому її варто іменувати Ромелією чи Ромейською імперією.

³ Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ, 1998. С. 71-87.

⁴ Літопис руський. Київ, 1989. С. 4-6. Посилаючись на джерела, автор подає їх у перекладі сучасною українською мову. Тексти «Повісті

Відразу після розповіді про Кия та його братів і сестру літописець говорить таке: «А по сих братах почав рід їхній держати **княжіння** (виділення наше — П. К.) в полян. А в деревлян [було княжіння] своє, а дреговичі [мали] своє, а словени — своє в Новгороді, а другі [сиділи] на [ріці] Полоті, які й [називаються] полочанами»⁵. Далі після цього йде своєрідний етнографічний екскурс, де говориться про народи, що живуть на теренах Русі. При цьому спеціально вказується: ті етноси, які мали своє княжіння, є народами слов'янськими.

Княжіння — це і є державність. Адже князь має військо, апарат управління (хай навіть примітивний) і контролює певну територію. Функції князя зводилися до таких:

військової — захисту території й організації нападів на сусідів; тому високо цінувалося військове вміння князя; князь сприймався передусім як військовий вождь, через те жителі тих чи інших теренів іноді «закликали» до себе князя, сподіваючись на його захист і очолюваного ним війська (дружини); так, відома літописна легенда про «закликання» варязьких князів до Новгорода — Рюрика та його братів⁶;

минулих літ», «Київського літопису», а також «Галицько-Волинського» літопису подаються в перекладі Леоніда Махновця.

⁵ Там само. С. 6.

⁶ У літературі не без впливу російської історіографії утвердився термін Рюриковичі, під яким розуміють князівську династію в Київській Русі. Див.: Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль: Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000; Пчелов Е. В. Рюриковичи: История династии. Москва, 2001 та ін. Однак, по-перше, Рюрик радше легендарна особа. По-друге, є питання щодо безперервної династичної лінії від Рюрика до князя Володимира Святославовича. Зрештою термін Рюриковичі не фігурує в писемних джерелах Київської Русі. Натомість князівські роди цієї держави ведуть початок саме від Володимира Святославовича. Тому коректніше було б вживати термін «Володимировичі» чи «Володимирове плем'я».

судової — князь очолював гласний суд і брав штрафи (віри);

релігійна — у дохристиянські часи князі здійснювали жертвоприношення; тому в деяких слов'янських мовах (польській та чеській) термін, що означає священнослужителів, походить від слова «князь».

Використання терміну «князь» можна вважати слов'янською політичною традицією⁷.

Однак Русь зазнавала впливу інших політичних традицій — як грецького Сходу (Ромейської імперії), так і латинського Заходу. Щоправда, «греки» й «латинники» в період Середньовіччя, великою мірою, були продовжувачами одних і тих самих традицій, які сягали ще часів Римської імперії, яка охоплювала велетенські терени не лише Європи, але й Африки та Азії.

Вважалося, що верховним правителем на цих теренах є імператор. У перекладі з латинської мови це слово означало — той, хто керує, наказує. Спочатку це був титул керівника, військового вождя, який мав надзвичайні повноваження під час війни. З часом у Римі імператорами почали іменувати верховних правителів, у руках яких зосереджувалася влада — передусім військова.

У 395 р. після кончини Феодосія Великого відбувся поділ Римської імперії на східну і західну⁸. Щоправда, західна частина не була окремою державою від її східної частини. Керівництво цією частиною здійснювалося адміністрацією,

⁷ Толочко А. Князья в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992.

⁸ Gahbauer F. R. Die Teilung des Imperium Romanum als Ursache für die ost-westliche Kirchenspaltung. Ostkirchliche Studien. 1985. № 34. S. 105—127.

яка хоча й діяла автономно, однак підпорядковувалася імперській адміністрації, яка керувала східними провінціями.

Загалом же «західна» й «східна» Римські імперії — кабінетні терміни, прийняті новочасними істориками Західної Європи для опису різних територій, які були розділені. Однак юридично вони не були самостійними державами й не сприймалися такими мешканцями цього політичного організму. Існування ж двох центрів влади розглядалося як адміністративна необхідність. Не існувало якогось спеціального поняття для позначення західних провінцій чи їхньої адміністрації. Терміни «Imperium Romanum Occidentalis» та «Hesperium Imperium» (від латинського слова Hesperia — поетизованого означення «західних країн», передусім Італії й Іспанії) ніколи не використовувалися в офіційному вжитку. До них переважно вдавалися письменники й історики.

Однак у кожній з частин Римської імперії існував свій зверхник — імператор. У східній (грецькій) частині його, згідно з грецькою традицією, іменували базилевсом (базилеєм, василевсом). Таким терміном позначали в античній Елладі верховних правителів.

4 вересня 476 року останній імператор західної частини Римської імперії Ромул Август відрікся престолу. Це вважається кінцем існування цієї держави. Однак залишалася східна частина Римської імперії, яку греки іменували Ромелією чи Ромейською імперією. А базилевси (імператори) продовжували вважати себе верховними правителям не лише на теренах колишньої Римської імперії, але й на всіх землях, де утверджувалося християнство. Адже імператор вважався не лише світським правителем, але й зверхником християн⁹.

⁹ Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Львів, 2014. С. 32-54.

Однак політичні реалії були дещо інакші. Так, на теренах Західної Європи владу на місцях перебирали місцеві вожді, які носили титул *dux* (дукс). Так у Давньоримській державі іменували військових вождів¹⁰. З часом це слово перейшло в західноєвропейські мови: французьке *duc*, англійське *duke*, італійське *doge* та *duce*. Навіть в українській мові є слово дука, тобто багата, заможна людина, наділена владою.

Поступово вплив Ромейської імперії на європейську політику звівся до мінімуму. Своєрідним політичним главою в Західній Європі стає римський папа як очільник християн на цих теренах. З часів правління Карла Великого (768—814 рр.) відбувається «відродження імперії» на Заході. 25 грудня 800 року в Римі папа Лев III коронував Карла імператорською короною, санкціонувавши його владу. Титул же цього правителя латинською мовою звучав так — «*Karolus serenissimus augustus a Deo coronatus magnus pacificus imperator Romanum imperium gubernans qui et per misericordiam dei rex Francorum atque Langobardorum*» (милостивий і священний Карл, коронований Богом великий і миролюбний римський імператор, божою милістю король франків та лангобардів)¹¹. Щоправда, у Ромейській імперії були проблеми із визнанням цього титулу за Карлом. І закономірно, бо її правителі вважали, що лише вони можуть бути імператорами. Наступники Карла імператорський титул уже не використовували. Західна ж частина Римської імперії — Священна Римська імперія — «остаточно відродилася» лише в 962 році¹².

¹⁰ Реальный словарь классических древностей. Санкт-Петербург, 1885. С. 445-447.

¹¹ Лебек С. Происхождение франков. V—IX века / Пер. с франц. В. Павлова. Москва, 1993. С. 279.

¹² Prietzel M. Das Heilige Römische Reich im Spätmittelalter. Darmstadt, 2004; Rapp F. Svatá říše římská národa německého. Praha, 2007.

ЗМІСТ

Що ми знаємо про королів Русі-України?	3
Русь і західноєвропейська політична традиція	5
Перші руські королі	19
Волинь та Галичина як основа для становлення Королівства Руського	68
Держава Романа Мстиславовича	79
Чи приймав Роман Мстиславович королівську корону?	102
Мати короля	114
Шлях до корони	123
Чому Данило Романович прийняв королівську корону? І які це мало наслідки	134
Королівство Руське	148
Спадок Королівства Руського. Королівська історія мала продовження?	163